

BERNARD PERLAK
Poznań

PROBLEM ZJEDNOCZENIA NIEMIEC W ŚWIADOMOŚCI SPOŁECZEŃSTWA RFN

(Wybrane zagadnienia)

Omawiając zagadnienie sformułowane w tytule będziemy się starali jedynie wskazać, że poglądy społeczeństwa zachodnioniemieckiego w kwestii zjednoczenia tylko częściowo są zbieżne z obowiązującymi w tej sprawie w Republice Federalnej koncepcjami politycznymi i ideologicznymi. Nie znajdzie zatem czytelnik pełnej odpowiedzi na pytanie, na ile zjednoczenie Niemiec, a także problem narodu niemieckiego egzystujący w świadomości społecznej, odpowiada obowiązującym koncepcjom społeczno-politycznym.

Interesuje nas bardziej zagadnienie, w jakim kierunku idą zmiany w myśleniu politycznym społeczeństwa zachodnioniemieckiego, jak w świadomości tego społeczeństwa przedstawia się „problem niemiecki”. W tym miejscu należy zaznaczyć, że dane, jakimi dysponujemy, w sensie czasowym nie wykraczają poza początki lat siedemdziesiątych.

Na „problem niemiecki” składa się wiele zagadnień szczegółowych. W sensie politycznym chodzi o zagadnienia łączące się z problemem przewycięzania politycznego podziału Niemiec. W sensie narodowo-politycznym i ideologicznym chodzi o umacnianie słabnącego w społeczeństwie zachodnioniemieckim myślenia kategoriami „my Niemcy”. Z kolei owa identyfikacja z „my Niemcy” w świadomości obywateli Republiki Federalnej jest niejako rozbita na bardziej odległe poczucie jedności na bazie kulturowej, językowej, tradycji historycznej wszystkich Niemców (w tym wypadku chodzi o obywateli RFN i NRD) i bardziej rzeczywistą identyfikację typu „my Niemcy — obywatele RFN”. Oprócz owej „podwójnej psychicznej identyfikacji” z narodem niemieckim czy ideą państwa ogólnoniemieckiego i narodowym państwem zachodnioniemieckim, istnieją również inne identyfikacje o charakterze polityczno-ideologicznym, które w naszych rozważaniach jedynie zasygnalizujemy z instytucjami czy ideałami o charakterze ponadnarodowym, np. polityczno-ideologiczna identyfikacja ze wspólnotą zachodnich państw kapitalistycznych, czy z ideą zjednoczenia Europy.

Po 1945 r., jak piszą badacze zachodnioniemieccy, nie było w Niem-

czeszy autorytetu, który nie zostałby skompromitowany¹. Pod znakiem zapytania stała również niemiecka tradycja narodowa. Nastąpiło odpolitycznienie niemieckiego myślenia narodowego. A. i M. Mitscherlichowie stwierdzają np., że Niemcy z nacjonalistycznego stali się „narodem apolitycznym, konserwatywnym”². Naczelnym celem społeczeństwa zachodnioniemieckiego stała się „restytucja gospodarki”. Cel ten zdominował rozumowanie kategoriami jedności narodowej, tym bardziej że społeczeństwu zachodnioniemieckiemu uniemożliwiono samodzielne myślenie polityczne. Sprawilo to m. in., że do tej pory nie wie ono, jaką formę rządu wybrałoby, gdyby posiadało swobodę wyboru³. Bezpośrednio po II wojnie światowej brak było koncepcji narodu, która odpowiadałaby rzeczywistości społeczno-politycznej, w jakiej znalazła się zachodnia część Niemiec. Wynikało to m. in.:

- z załamania tradycyjnych idei i wartości, a zatem z załamania apologetycznej „wizji” przeszłości narodu niemieckiego,
- z braku koncepcji społeczno-politycznego rozwoju,
- z braku „wizji” przyszłości narodu niemieckiego.

Nowo powstającemu społeczeństwu zachodnioniemieckiemu została narzucona koncepcja, która odpowiadała interesom mocarstw zachodnich. Toczące się także obecnie w nauce zachodnioniemieckiej dyskusje wokół kwestii, na ile włączenie społeczeństwa RFN do wspólnoty ideologiczno-świadomościowej zachodnich społeczeństw burżuazyjno-demokratycznych było dobrowolne, a na ile „przymusowe”, nie zostały jednoznacznie rozstrzygnięte.

W latach pięćdziesiątych myślenie społeczeństwa zachodnioniemieckiego zdeterminowała chadecka teza zawarta w hasle *Kein Experiment*⁴. Teza ta oznaczała m. in., że zarówno w polityce wewnętrznej, jak i zagranicznej (także w tzw. polityce wewnątrzniemieckiej), zdominowanej przez antykomunizm, politykę nieuznawania NRD, nadzieje na szybkie zjednoczenie Niemiec itp., wszelkie bardziej realistyczne czy postępowe zmiany są niepożądane. Teza ta, jak dalej zostanie pokazane, zaciążyła na świadomości społeczeństwa zachodnioniemieckiego także po okresie „zimnej wojny”.

Badania empiryczne przeprowadzone jeszcze przed utworzeniem RFN i NRD wykazały, że w świadomości Niemców zachodnich (dokładniej —

¹ Por. A. i M. Mitscherlich, *Eine deutsche Art zu lieben*. München 1970, s. 25; por. też R. Badstübner, *Restauration in Westdeutschland 1945-1949*. Berlin 1965.

² A. i M. Mitscherlich, *op. cit.*, s. 23.

³ *Ibidem*, s. 21.

⁴ Por. H. Grebing, *Konservative gegen die Demokratie*. Frankfurt a. M. 1971, s. 16.

w myśleniu politycznym z konieczności odwołującym się do rzeczywistości społeczno-politycznej) pierwsze miejsce przed „jednością” narodo-polityczną zajęła „wolność” w rozumieniu burżuazyjno-demokratycznym. Między innymi obawy przed rzekomym zagrożeniem ze strony Związku Radzieckiego i „światowego komunizmu”, podniesionego do rangi głównego wroga, sprawiły, że w 1948 r. 80% respondentów z amerykańskiej strefy okupacyjnej głosowało za utworzeniem państwa niemieckiego tylko na zachodzie⁵.

Państwo i społeczeństwo zachodnioniemieckie tworzące się pod wpływem i na wzór burżuazyjnych demokracji zachodnich stanęło przed zadaniem przewartościowania niemieckiej tradycji narodowej zarówno w sensie politycznym, jak i ideologicznym. Tendencje do przewycięzania z punktu widzenia „realizmu politycznego” myślenia kategoriami narodu były w Niemczech Zachodnich szczególnie silne bezpośrednio po 1945 r.⁶, później stopniowo słabły. Odejście od „absolutyzacji” idei narodowej nie oznaczało jednak gotowości do wyrugowania ze świadomości społecznej wiary w zjednoczenie narodo-polityczne Niemiec. Wiara ta jest zresztą nadal żywa w społeczeństwie zachodnioniemieckim.

Jeszcze przed utworzeniem Republiki Federalnej — jak wykazują niereprezentatywne wyniki badań — 96% respondentów twierdziło, że Niemcy powinny być zjednoczone⁷. W miarę upływu czasu odsetek ten spadał bardzo powoli; w 1972 r. (badania reprezentatywne) 78% respondentów tak uważało, przy czym 6% ankietowanych deklarowało, że nie życzy sobie ponownego zjednoczenia, a 16% nie miało określonego zdania⁸. Innymi słowy, dla ponad 20% obywateli RFN zjednoczenie Niemiec straciło znaczenie jako polityczny priorytet życzeniowy.

Jak już wspomniano, na świadomości społeczeństwa zachodnioniemieckiego zaciążyła rozwijana w latach czterdziestych i pięćdziesiątych koncepcja chadecka, która zakładała, że podstawowym zadaniem państwa jest utrzymanie i utrwalenie w RFN systemu kapitalistycznego. Na tej m. in. podstawie rozwijano zarówno na użytek własnej, jak i zagranicznej opinii publicznej tezy, że nacjonalizm niemiecki (w rozumieniu tradycyjnym) musiał ustąpić i ustąpił: 1) dążeniom do upowszechnienia i rozwijania „wolności”, a więc zasad demokratyczno-burżuazyjnych w Republice

⁵ Por. A. J. Merritt, R. L. Merritt, *Public Opinion in Occupied Germany*. Urbana, Chicago, London 1970, s. 241.

⁶ Por. R. Stadelmann, *Deutschland und Westeuropa als Nationalstaat*. [1948].

⁷ Por. A. J. Merritt, R. L. Merritt, *op. cit.*, s. 24.

⁸ Badania *Infratest-Sozialforschung*, za: *Bundesrepublik Deutschland — DDR. Systemvergleich 3: Nationalstaatliche und gesellschaftliche Ordnung. Wirtschaft, Sozialpolitik. Materialien 1974*. Berlin 1974, s. 113.

Federalnej; 2) dążeniom do federacji narodu niemieckiego z innymi narodami⁹; 3) dążeniom do upowszechnienia „wolności” w Europie.

W ten m. in. sposób problem zjednoczenia narodowego Niemiec został połączony z kwestią integracji europejskiej. Teoretycy zachodnioniemieccy sądzili i sądzą (mimo braku jasnej i jednolitej koncepcji), że poprzez zjednoczenie Europy może nastąpić zjednoczenie Niemiec lub, że zjednoczona Europa będzie etapem na drodze do tego zjednoczenia¹⁰. Wysuwane w znacznym stopniu na użytek zagranicznej opinii publicznej sugestie, że Republice Federalnej nie tyle chodzi o zjednoczenie Niemiec, ile o zjednoczenie Europy (w sensie rozciągnięcia kapitalistycznego systemu społeczno-politycznego i ideologicznego na europejskie kraje socjalistyczne) nie znalazły odbicia w poglądach społeczeństwa RFN. Społeczeństwo to w swoich priorytetach życzeń na pierwszym miejscu stawiało zjednoczenie Niemiec a nie zjednoczenie europejskie¹¹.

Pytanie: Co uważa Pan(i) za najważniejszy problem, którym powinno się w Niemczech Zachodnich zajmować?¹²

	1951	'52	'53	'55	'56	'59	'60	'63	'64	'65	'66	'67	'68	'69	'70	'71	'72
Ponowne zjednoczenie	18	23	38	34	38	45	38	30	41	47	29	18	23	22	12	23	1
Położenie gospodarcze	45	33	25	28	22	15	26	20	27	27	46	62	43	24	40	49	38

Stawianie sprawy ponownego zjednoczenia narodowego przed integracją europejską nie oznacza bynajmniej, że w opinii społeczeństwa zachodnioniemieckiego zjednoczenie Niemiec jest kwestią, której muszą być podporządkowane wszystkie inne. Wyniki badań empirycznych wykazują przy tym, że istnieje zależność między sytuacją gospodarczą a myśleniem społeczeństwa Republiki Federalnej w kategoriach zjednoczenia.

Postulat zjednoczenia narodowego zajmował szczególnie wysokie

⁹ Por. W. Bussman, *Der deutsche Reichs- und Nationsgedanke. Entwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*. „Aus Politik und Zeitgeschichte”. Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament” Bd. 30, 26 VII 1961.

¹⁰ Por. H. Grebing, *Das Nationale in der „Einen Welt” von morgen*. „Politische Studien” XVIII/1967, ss. 174, 416-423; H. Mommsen, *Nationalismus und Internationalismus*. „Europa in Wissenschaft und Bildung”. Beilage zur Zeitschrift „Europäische Gemeinschaft” nr 11/12, 1965, s. 67; H. Kuby, *Provokation Europa. Die Bedingungen seines politisches Überlebens*. Köln-Berlin 1965.

¹¹ Por. E. Kitzmüller, H. Kuby, L. Niethammer, *Der Wandel der nationalen Frage in der Bundesrepublik Deutschland (Teil I)*. „Aus Politik und Zeitgeschichte”. Bd. 33, 18 VIII 1973, s. 5.

¹² Źródła: *Jahrbuch der öffentlichen Meinung*, Bd. I, Allensbach 1956, s. 392; Bd. II, Allensbach 1957, s. 45; Bd. II, Allensbach 1965, s. 250; Bd. IV, Allensbach 1967, s. 387; *Jahrbuch der öffentlichen Meinung 1968-1973*, Allensbach — Bonn 1974, s. 505.

miejsce w latach tzw. cudu gospodarczego, a więc w okresie, gdy stały wzrost dobrobytu był dla mieszkańców RFN sprawą oczywistą, a spadał w momentach subiektywnego odczucia zagrożenia materialnych interesów tego społeczeństwa. Na spadek znaczenia sprawy zjednoczenia wpływało także wiele innych czynników, m. in. wydarzenia o charakterze politycznym. Nieprzypadkowo — jak dalej pokażemy — priorytet ten obniżał się w miarę wzrostu odprężenia międzynarodowego, które z kolei pobudzało wzrost pragmatycznego myślenia politycznego w społeczeństwie RFN.

Autorzy zachodnioniemieccy wskazują, że w RFN, inaczej niż to miało miejsce w Republice Weimarskiej, obawy przed kryzysem nie spowodowały pojawienia się nowej fali „narodowego nacjonalizmu”¹³. Sytuację tę wiążą oni *implicite* z tezą, że w wyniku identyfikacji z ideałami demokratycznymi radykalnie zmieniła się mentalność społeczeństwa zachodnioniemieckiego. Powołują się przy tym na wyniki badań empirycznych, które ukazują, że hasła rewizjonistyczne nie służą obecnie (chodzi o drugą połowę lat sześćdziesiątych) masowej mobilizacji politycznej społeczeństwa zachodnioniemieckiego¹⁴. Analogie w tym względzie z Republiką Weimarską trzeba uznać za chybione. Wielki kryzys z lat trzydziestych nie może bowiem być porównywany z recesją gospodarczą z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w Republice Federalnej. Można natomiast sądzić, że hasła zjednoczenia narodowego straciły dla obywateli zachodnioniemieckich znaczenie politycznej mobilizacji z tego względu, że w ocenie tego społeczeństwa, zwłaszcza od drugiej połowy lat sześćdziesiątych, istnieją tylko niewielkie realne szanse polityczne na osiągnięcie tego celu. Spadek nadziei na szybkie zjednoczenie Niemiec wiązał się przy tym z rosnącym realizmem politycznym, z rosnącym przekonaniem, że ewentualne zjednoczenie Niemiec może nastąpić jedynie na drodze pokojowej. W 1955 r. taki pogląd wyrażało 19% respondentów, w 1960 — 32%, a w 1961 r. — 45%¹⁵. Obecnie praktycznie całe społeczeństwo zachodnioniemieckie jest o tym przekonane. Jednocześnie jednak także możliwość zjednoczenia Niemiec na pokojowej drodze jest sceptycznie oceniana przez obywateli Republiki Federalnej. W 1972 r. ponowne zjednoczenie uważało za prawdopodobne 19%, za niepewne 55%, a za wykluczone 25% Niemców w RFN¹⁶. Podobnie badania przeprowadzone wśród młodzieży wykazały, że w jej opinii ewentualne zjednoczenie to kwestia długiego czasu. Na początku lat siedemdziesiątych jedynie 20%

¹³ Por. E. Kitzmüller, H. Kuby, L. Niethammer, *op. cit.*, s. 6.

¹⁴ Por. E. Noelle-Neumann, *Urteile über Bonn*. „Die Zeit” z 26 III 1971, s. 3; por. też K. Klüngenmann, *Material zum Phänomen des Rechtsradikalismus in der BRD*. Köln 1967, s. 53.

¹⁵ Por. E. Noelle-Neumann, *op. cit.*, s. 3.

¹⁶ *Bundesrepublik Deutschland — DDR. Systemvergleich...*, *op. cit.*, s. 114.

młodzieży sądziło, że zjednoczenie nastąpi w najbliższych dwudziestu latach¹⁷.

W opinii zachodnioniemieckiej zjednoczenie Niemiec jest co prawda pożądane, lecz społeczeństwo to nie ma zamiaru „płacić” za nie ani w sensie materialnym, ani osłabieniem związków politycznych z Zachodem i ideologią burżuazyjno-demokratyczną¹⁸. Już w latach sześćdziesiątych większość obywateli Republiki Federalnej stała na stanowisku, że w przypadku ponownego zjednoczenia pozostałby nienaruszony system gospodarczy RFN i postulat jedności europejskiej. Warto tutaj przypomnieć, że zarówno w latach pięćdziesiątych¹⁹, jak i sześćdziesiątych²⁰ społeczeństwo zachodnioniemieckie uważało chwilową rezygnację ze zjednoczenia m. in. za cenę zmniejszenia zagrożenia ze strony komunizmu. Większość społeczeństwa w RFN odrzucała również takie ewentualne konsekwencje ponownego zjednoczenia, jak uznanie reform socjalnych w NRD i granicy Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej²¹.

W latach sześćdziesiątych, w wyniku przemian dokonujących się w świadomości społecznej, coraz większe znaczenie zyskuje w RFN teza, że jednym z najważniejszych warunków oparcia polityki zachodnioniemieckiej na realnych podstawach jest rezygnacja z traktowania RFN jako prowizorium. M. Hättich np. stwierdzał, że „przynależność RFN do systemu wolnościowego jest dla nas (tj. dla obywateli państwa zachodnioniemieckiego — B. P.) rzeczą pryncypialnej natury, jest pierwszoplanową przed narodowo-państwową jednością”²². Umocnił się już wcześniej panujący pogląd, że jedynie w oparciu o urzeczywistniane w RFN zasady burżuazyjnej demokracji i przy nierezygnacji z uczestnictwa w systemie polityczno-ideologicznym, do którego państwo to należy, możliwe jest zjednoczenie Niemiec. Zdaniem teoretyków zachodnioniemieckich, identyfikacja w RFN z ideałami demokracji przyczyniła się tam do

¹⁷ Por. M. Kaase, *Demokratische Einstellungen in der BRD*. „Sozialwissenschaftliches Jahrbuch für Politik” nr 2/1971, s. 119.

¹⁸ E. Kitzmüller, H. Kuby, L. Niethammer, *op. cit.*, ss. 6-7 por. też *Bundesrepublik Deutschland — DDR. Systemvergleich ...*, *op. cit.*, s. 116.

¹⁹ *Jahrbuch für öffentliche Meinung 1947-1955*. Allensbach 1956, s. 311.

²⁰ *Jahrbuch ...*, Allensbach 1965, s. 311.

²¹ Por. Institut für angewandte Sozialwissenschaft (INFAS) Politogramm. *Innerdeutsche Beziehungen. Die Westdeutsche Öffentlichkeit und die gesamtdeutsche Politik*. Bad Godesberg 1967, s. 25 i n.

²² M. Hättich, *Nationalbewusstsein und Staatsbewusstsein in der pluralistischen Gesellschaft*. Mainz 1966, s. 77; K. Sontheimer, *Deutschland zwischen Demokratie und Antidemokratie*. München 1971; tenże, *Die Wiederkehr des Nationalismus in der Bundesrepublik. W: Sehnsucht nach der Nation? Drei Plädoyers*. München 1966, s. 38; K. Fackiner, *Nationalismus als pädagogisches Problem in Deutschland*. „Aus Politik und Zeitgeschichte” Bd. 37, 13 IX 1967, s. 23.

przewartościowania sposobu myślenia i pomaga w poszukiwaniu lepszych rozwiązań niż to, jakim było rozwiązanie niemieckiego problemu narodowego w XIX wieku²³. W przeszłości bowiem — jak stwierdza K. Sontheimer, reprezentując pogląd większości teoretyków zachodnioniemieckich — konserwatywno-narodowe myślenie skierowało naród niemiecki na narodowo-antydemokratyczną drogę²⁴. Zatem dążenie do zjednoczenia Niemiec w chwili obecnej musi zawierać w sobie elementy progresywizmu społecznego. Teoretycy i politycy zachodnioniemieccy domagają się „podwójnej psychicznej koegzystencji” świadomości członkostwa narodu niemieckiego i świadomości przynależności do państwowości zachodnioniemieckiej. Postulat tego typu, zrodzony w latach sześćdziesiątych, jest rozbudowany zwłaszcza w ostatnim okresie, a więc w czasie, gdy oficjalnie przyjęto do wiadomości istnienie dwóch niezależnych i suwerennych (choć z różnymi zastrzeżeniami) państw niemieckich. W opinii badaczy zachodnioniemieckich, owa „koegzystencja” w Republice Federalnej nie przedstawia większych problemów, istnieje bowiem rzeczywista identyfikacja zarówno z narodem niemieckim (rozumianym tradycyjnie), jak i z demokracją, której wyrazem jest państwo. W NRD natomiast — zdaniem teoretyków i polityków zachodnioniemieckich — mimo identyfikacji z narodem (czy raczej właśnie dlatego), brak jest rzekomo rzeczywistej identyfikacji z państwem. Jak dalej pokażemy, wyniki badań opinii publicznej zdają się uzasadniać pogląd badaczy i teoretyków zachodnioniemieckich o wysokim stopniu identyfikacji społeczeństwa z państwowością zachodnioniemiecką. W tej sytuacji oficjalne traktowanie Republiki Federalnej jako „prowizorium” utrudniało proces jej pełnej integracji wewnętrznej, a także integracji w ramach państw kapitalistycznych. W tym wypadku oficjalna doktryna polityczna stała częściowo w wyraźnej sprzeczności z naturalnym dążeniem społeczeństwa zachodnioniemieckiego do identyfikacji z realnie istniejącym państwem. Problem identyfikacji z Republiką Federalną łączył się z szukaniem przez państwo zachodnioniemieckie i jego obywatele własnej tożsamości politycznej i ideologicznej. Wiązało się to z kolei bezpośrednio ze wzrostem realistycznego myślenia politycznego w RFN.

Badania opinii publicznej już w latach sześćdziesiątych wykazały, że dla społeczeństwa zachodnioniemieckiego Republika Federalna przestała być „prowizorium” na drodze do ponownego zjednoczenia, czy etapem tranzytowym na drodze do zjednoczenia całej Europy (aby przez to przewyciężyć rozbięcie polityczne Niemiec lub stworzyć do tego bardziej realne podstawy)²⁵.

²³ Por. H. Grebing, *Das Nationale...*, op. cit., ss. 416 - 423.

²⁴ Por. K. Sontheimer, *Deutschland zwischen...*, op. cit., s. 428.

²⁵ Por. H. P. Schwarz, *Die Rollen der Bundesrepublik in der Staatenge-*

Na tym tle poczęły się toczyć, zainicjowane przez publicystów, dyskusje na temat konieczności zarówno uznania zachodniej granicy Polski na Odrze i Nysie, jak i porozumienia z Polską i społeczeństwem polskim²⁶. Dyskusje w tej kwestii, zapoczątkowane w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych, przyczyniły się w pewnym stopniu do likwidacji iluzji zachodnioniemieckiej polityki, ukazywały bowiem, jak nieprawdopodobne jest zjednoczenie Niemiec w granicach z 1937 r. Teza o konieczności przewartościowania rewanżystowskiej i zimnowojennej polityki znalazła swoje odbicie także w pracach naukowych²⁷.

Pytanie: Czy sądzi Pan(i), że powinniśmy obecną granicę polsko-niemiecką, linię Odry-Nysy, uznać czy nie?²⁸

	1951 Marz. %	1956 Grudz. %	1959 Wrześ. %	1962 Marz. %	1964 Wrześ. %	1966 Luty %	1967 Paż. %	1969 Maj %	1970 Marz. %	1972 Maj %
Uznać	8	9	12	25	22	27	46	42	58	61
Nie uznać	80	75	67	50	59	54	35	38	25	18
Niezdecyd., brak oceny	12	16	21	25	19	19	19	20	17	21
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Dyskusja nad częściową zmianą zachodnioniemieckiej polityki, a dokładniej — jej strategii, toczyła się równolegle do badań nad przemianami zachodzącymi w świadomości społeczeństwa zachodnioniemieckiego. Badania te wykazały, że dla tego społeczeństwa tradycyjne państwo narodowe przestało być celem, któremu podporządkowane są wszystkie inne, a do którego należy dążyć za wszelką cenę, nawet kosztem przemian strukturalnych czy kosztem integracji gospodarczej z Europą zachodnią. Przeciwnie, zjednoczenie Niemiec musi być podporządkowane pragmatycznym celom społeczeństwa zachodnioniemieckiego. Za taki zaś uważało ono także porozumienie z Polską, które — w odczuciu społecznym RFN — sprowadzało się do problemu uznania granicy na Odrze

sellschaft. W: Strukturwandlungen der Aussenpolitik, Hrsg. K. Kaiser i R. Morgan. München, Wien 1970, ss. 225 - 256.

²⁶ Por. H. - J. Stehle, *Nachbar Polen*. Frankfurt 1963; tenże, *Deutschlands Osten — Polens Westen?* Frankfurt a. M. 1965.

²⁷ Por. K. Jaspers, *Lebensfragen der deutschen Politik*. München 1963, s. 171 i n.; P. Bender, *Offensive Entspannung*. Köln 1964; E. Müller-Gangloff, *Mit der Teilung leben mehr vorbei*. Hamburg 1967; W. W. Schütz, *Deutschland — Memorandum*. Frankfurt a. M. 1968; P. Bender, *Zehn Gründe für die Anerkennung der DDR*. Frankfurt a. M. 1968; Th. Sommer [Hrsg], *Denken an Deutschland*. Hamburg 1966.

²⁸ *Jahrbuch der öffentlichen Meinung 1968 - 1973 ...*, op. cit., s. 525.

i Nysie. Tak więc wzrost głosów za uznaniem tej granicy łączył się m. in. ze wzrostem politycznego myślenia pragmatycznego, w tym także z racjonalną — w odczuciu społeczeństwa zachodnioniemieckiego — nadzieją, że porozumienie z Polską ułatwi zjednoczenie dwóch państw niemieckich.

Pozostawało to w ścisłym związku z potęgującym się zwłaszcza w latach sześćdziesiątych, w społeczeństwie Republiki Federalnej przekonaniem, że ewentualne przyszłe zjednoczenie nie będzie oznaczało przywrócenia stanu terytorialnego z 31 grudnia 1937 r. Co prawda, jeszcze w 1965 r. 37% respondentów przez zjednoczenie Niemiec rozumiało ta-

Pytanie: Czy sądzi Pan(i), że Pomorze, Śląsk, Prusy Wschodnie będą kiedyś, w przyszłości należały do Niemiec lub czy są na zawsze stracone?²⁹

	1953	1959	1964	1965	1969	1970
	%	%	%	%	%	%
Obszary wschodnie będą jeszcze w przyszłości należały do Niemiec	66	35	25	18	16	11
Obszary wschodnie są stracone na zawsze	11	32	46	46	68	72
Brak zdania	23	33	29	26	16	17

kie właśnie ustalenie granic, to jednak w tym samym czasie większość absolutna, bo 51% społeczeństwa zachodnioniemieckiego pojęcie „zjednoczenia Niemiec” utożsamiała z połączeniem RFN i NRD. Należy w tym miejscu przypomnieć, że nastawienie społeczeństwa w kwestii uznania granicy na Odrze i Nysie nie odzwierciedlało ani oficjalnych koncepcji polityki zachodnioniemieckiej z połowy lat sześćdziesiątych, ani układu sił politycznych w tym i następnym okresie. Zjednoczenie w opinii obywateli Republiki Federalnej Niemiec mogło się dokonać jedynie w wyniku „wchłonięcia” socjalistycznego państwa niemieckiego przez niemieckie *Kernstaat*, a więc przez RFN. Tego typu poglądy korelowały z wykształceniem i z wiekiem (im młodszy wiek i im wyższe wykształcenie, tym silniej reprezentowany był pogląd, że przyszłe zjednoczenie obejmie dwa państwa niemieckie). Tego rodzaju nastawienie społeczeństwa łączyło się w sposób wyraźny ze wzrostem realizmu politycznego (związek z odprężeniem międzynarodowym), co z kolei prowadziło do spadku nadziei społeczeństwa na odzyskanie granic z 1937 r. Takie nadzieje w sferze wolicjonalnej istnieją nadal. Ilustrują to wyniki badań empirycznych.

²⁹ W. Hiligen, *Sehen-Beurteilen-Handeln*. Frankfurt a. M. 1971, s. 85, za: G. Peternek, R. Renz, *Die Ostverträge des Jahres 1970 unter besonderer Berücksichtigung des deutsch-polnischen Verhältnisses*. „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” nr 8, 1974.

Na uwagę zasługuje fakt, że w końcu lat sześćdziesiątych także 62% przesiedleńców w wieku poniżej 50 lat opowiadało się za nową polityką wschodnią rządu małej koalicji SPD/FDP³⁰. W tym przypadku można domniemywać, że przesiedleńcy właśnie z tą polityką wiązali nadzieje na ewentualny powrót do poprzednich miejsc zamieszkania. Jednocześnie „młode pokolenie” przesiedleńców było mniej przekonane o możliwości i zasadności powrotu na „ziemie ojców”.

Jak już wyżej zasygnalizowano, proces odprężenia międzynarodowego wywierał wpływ na wyraźny spadek nadziei na szybkie zjednoczenie Niemiec. Przypomnijmy, że panował pogląd, zwłaszcza w latach pięćdziesiątych, iż zjednoczenie Niemiec może nastąpić na drodze „wyzwalań”, w sensie militarnym, środkowych i wschodnich obszarów byłej Rzeszy. Jednocześnie wzrost realistycznego myślenia politycznego wyrażał się w intensywniejszym preferowaniu konieczności zapewnienia pokoju w Europie kosztem zjednoczenia Niemiec (zgodnie z dominującym obecnie poglądem, że zjednoczenie może być urzeczywistnione jedynie środkami pokojowymi)³¹. Większość obywateli RFN w 1972 r. sądziła, że dla pokoju w Europie najważniejsze jest „zjednoczenie Europy” a nie „zjednoczenie Niemiec”.

Pytanie: Co jest najważniejsze dla pokoju w Europie?³²

Grupy zawodowe	Zjednocz. Niemiec	Zjednocz. Europy	Równie ważne
Nauczyciele	7	51	39
Prawnicy	6	41	43
Przedst. związ. zaw.	6	49	39
Przedst. pracodawców	6	61	33

Należy zaznaczyć, że — jak wykazują inne badania preferencja „zjednoczenia Europy” wynikała w znacznej mierze z przekonania, że jedynie scalona Europa zachodnia może stworzyć siłę militarną, odpowiednią do rzekomego zagrożenia ze strony Związku Radzieckiego i że taka Europa zapewni warunki dla pokojowego zjednoczenia Niemiec. Na uwagę przy tym zasługuje fakt, że chociaż w społeczeństwie zachodnio-niemieckim rośnie przekonanie o przewadze militarnej „Wschodu” (w 1969 r. — 27%, w 1971 r. — 36%), to jednak poczucie zagrożenia, mimo szerokiej i systematycznie prowadzonej akcji propagandowej stale maleje. Odsetek wypowiedzi, że RFN w wyniku procesów odprężeniowych w Europie będzie w najbliższej przyszłości bardziej niż poprzed-

³⁰ E. Kitzmüller, H. Kuby, L. Niethammer..., *op. cit.*, s. 8.

³¹ Por. ankiety EMNID z okresu marzec-kwiecień 1972.

³² Za: *Bundesrepublik Deutschland — DDR. Systemvergleich...*, *op. cit.*, s. 121.

nio zagrożona spadł z 39 (1969) do 32 (1971). Należy przy tym zaznaczyć, że utrzymywanie się wysokiego stopnia poczucia zagrożenia zależało od wieku respondentów (ponad 65 lat — 64,6⁰/o) i wykształcenia (z podstawowym wykształceniem bez zawodu — 48⁰/o) oraz od orientacji partyjnej (CDU/CSU — 49⁰/o)³³.

Według autorów zachodnioniemieckich, wyniki badań opinii publicznej wykazują, że w odczuciu obywateli zachodnioniemieckich tzw. „problem niemiecki” (tj. problem ponownego zjednoczenia politycznego) powinien być podporządkowany kompleksowi konkretnych pragmatycznych potrzeb, (np. dobre stosunki gospodarcze z krajami socjalistycznymi, zabezpieczenie pokoju w Europie, ułatwienie kontaktów między obywatelami dwóch państw niemieckich)³⁴. Owo „odłożenie” problemu zjednoczenia i wysuwanie naprzód kwestii poczucia wspólnoty narodowej wszystkich Niemców wiąże się z dążeniem także oficjalnych czynników RFN do utrzymania świadomości wspólnej przynależności do jednego narodu niemieckiego zarówno u obywateli RFN, jak i NRD. Zdaniem części teoretyków zachodnioniemieckich, istnieje bowiem niebezpieczeństwo, że „żyjący pod komunistyczną władzą Niemcy stworzą własny naród, i że rozwiną — jak dzisiaj Austriacy — własną świadomość narodową”³⁵. Obawa przed umocnieniem się takiej świadomości skłania teoretyków i praktyków zachodnioniemieckich do poszukiwania rozwiązań, które zapobiegłyby temu procesowi także w przyszłości. Nowe podejście do problemu zjednoczenia, do problemu narodu, wydaje się badaczom zachodnioniemieckim tym bardziej istotne, że badania opinii publicznej wykazują (jak dalej pokażemy), że w powszechnym odczuciu różnice między społeczeństwami dwóch państw niemieckich stale się pogłębiają. Stąd też zgodni są w zasadzie co do tego, że wypracowując program rozwiązania niemieckiego problemu narodowego w przyszłości należy wyzbyć się irracjonalnego podejścia i uwzględniać wszystkie elementy rzeczywistości. Praktyka bowiem wykazała, że im bardziej polityka zachodnioniemiecka kultywowała stare mity, tym bardziej rozwiązanie niemieckiego problemu narodowego oddalało się w przyszłość.

Obecnie lansuje się w Republice Federalnej tezę o dwóch państwach, dwóch narodach — *Staatenvölker* (w sensie polityczno-ideologicznym) i jednym *Volk* niemieckim³⁶. Twierdzi się zatem, że w obrębie narodu

³³ INFAS — Untersuchung für Bundesregierung, Januar 1972.

³⁴ Por. E. Kitzmüller, E. Kuby, L. Niethammer..., *op. cit.*, s. 9.

³⁵ A. Jüttner, *Die europäische Einigung*. „Geschichte und Staat”, 1966.

³⁶ Por. H.-K. Nassmacher, *Deutscher Nationalismus heute. Zur Bestandsaufnahme der Nationalismusk Diskussion in der BRD*. W: *Nation, Nationalismus und übernationale Gemeinschaft. Ein Kolloquium, veranstaltet vom Bildungswerk Europäische Politik in Köln-Marienburg, am 20. Oktober 1967*, s. 8.

mogą czasowo istnieć dwa lub więcej państwa (jak dalej pokażemy, w znacznym stopniu odpowiada to poglądom istniejącym w społeczeństwie zachodnioniemieckim). Niebezpieczeństwo — jak się uważa — dla przyszłej jedności narodu niemieckiego polega jednak na tym, że administracja może stać się dla *Volku* (w znaczeniu *Staatvolk*) centrum świadomości narodowej³⁷. Należy zatem dążyć do utrzymania wspólnoty świadomościowej wszystkich Niemców. Dotyczy to przede wszystkim obywateli NRD, ale problem ten — jak wykazują badania opinii publicznej — zaczyna coraz większego znaczenia nabierać także w Republice Federalnej.

Od kwestii zjednoczenia o charakterze głównie politycznym i wolicjonalnym dochodzimy zatem do problematyki realnie funkcjonującego w Republice Federalnej poczucia wspólnoty narodowej wszystkich Niemców. Jeśli sprawa zjednoczenia narodowego, z przyczyn politycznych, pozostaje w odczuciu społeczeństwa zachodnioniemieckiego głównie w sferze życzeń, to kwestią dla polityków RFN coraz bardziej istotną są zmiany zachodzące w świadomości narodowej społeczeństwa zachodnioniemieckiego. Problem narodu, problem narodowej identyfikacji polityczno-ideologicznej wydaje się tym ważniejszy, że jest bardziej pragmatyczny niż „perspektywiczne” zjednoczenie polityczne Niemiec.

W przypadku rozpatrywania zagadnień łączących się z identyfikacją narodowo-polityczno-ideologiczną społeczeństwa zachodnioniemieckiego mamy do czynienia z szeregiem kręgów problemowych. Należy do nich zaliczyć sprawy w wielokrotnej identyfikacji, a więc zagadnienia związane z poszukiwaniem przez społeczeństwo zachodnioniemieckie własnej tożsamości. Z dylematów tego typu stojących przed społeczeństwem zachodnioniemieckim można wymienić problemy wynikające z podwójnej identyfikacji społeczeństwa z realnie istniejącą Republiką Federalną i abstrakcyjnymi Niemcami (jak wskazano, w sferze życzeń taka sytuacja, choć wartość jej jest inna, nadal istnieje), z podwójnej, a nawet potrójnej identyfikacji z zachodnią Europą, Republiką Federalną a Niemcami, Europą a RFN itp. Socjologowie zachodnioniemieccy często w sposób pośredni wskazują na problemy, jakie rodzi tego typu identyfikacja. Najbardziej dyskusyjną kwestią z punktu widzenia ostatecznego, konstytucyjnego celu Republiki Federalnej jest, rzecz jasna, problem identyfikacji z tym państwem oraz identyfikacji z ideą zjednoczonych Niemiec. Problem ten jest tym bardziej istotny, że do świadomości społeczeństwa zachodnioniemieckiego stopniowo zaczęło docierać, że poszczególne zmiany, jakie zaszły w NRD, mają charakter nieodwracalny i że przy rozpatrywaniu ewentualnego zjednoczenia stały się faktami, z któ-

³⁷ Por. *Bundesrepublik Deutschland — DDR. Systemvergleich...*, op. cit., s. 71.

rymi trzeba się liczyć. Warto w tym miejscu przypomnieć, że jeszcze w latach sześćdziesiątych w myśleniu społeczeństwa zachodnioniemieckiego dominowała teza, że wystarczy usunąć z obszarów NRD wojska radzieckie, a nie będzie większych przeszkód w zjednoczeniu dwóch państw niemieckich poprzez proste przeniesienie systemu i instytucji RFN na ten teren. Nie sądzono przy tym, by z przemianami społeczno-politycznymi i ideologicznymi obywatele NRD się identyfikowali. Nie chciano widzieć głębokich, trwałych nieodwracalnych zmian zachodzących w socjalistycznym państwie niemieckim.

Od końca lat sześćdziesiątych obserwujemy postępujące zmiany zachodzące w obrazie społeczeństwa NRD wśród obywateli Republiki Federalnej. Wprawdzie nadal zdecydowanie odrzuca się system panujący w socjalistycznym państwie niemieckim, to jednak powszechnie zaczęto sobie uświadamiać osiągnięcia gospodarcze i socjalne NRD. Stąd też w 1970 r. już 39% respondentów w Republice Federalnej uważało, że w ciągu najbliższych 20 lat nastąpi zrównanie warunków życia w RFN i NRD³⁸. Częściej też niż poprzednio dostrzegano pozytywne strony (głów-

Profile opinii na temat NRD i RFN – Ludność RFN³⁹

Przypisywane cechy (właściwości)	RFN %	NRD %
Dużo osobistej wolności	88	4
Państwo ma za duży wpływ na życie prywatne	8	81
Szczęście i zadowolenie	55	8
Podejrzliwość wśród ludzi	33	78
Wysoki stopień kryminalności	78	13
Dużo samobójstw	43	14
Militaryzm	35	81
Postępowość	80	51
Popieranie nauki i techniki	76	75
Równe możliwości wykształcenia dla wszystkich	51	59
Czyni się wiele dla młodzieży	38	76
Duże różnice między biednymi a bogatymi	66	26
Sprawiedliwy podział dochodów	24	28
Bezpieczne miejsca pracy	63	53
Dobre urzędnictwo socjalne	73	36
Dobry system opieki zdrowotnej	78	63
Tanie podstawowe produkty spożywcze	34	47
Niskie czynsze	7	57

nie w sferze społecznej) systemu istniejącego w socjalistycznym państwie niemieckim. Należy się w tym miejscu zastrzec, że w pewnej mierze na

³⁸ *Infratest. Das Publikum der Sendereihe Kontraste. München 1970, s. 6 i n.*

³⁹ *Por. E. Kitzmüller, H. Kuby, L. Niethammer, op. cit., s. 10.*

zmianę w sensie pozytywnym *image* NRD wpłynęły przejawy recesji gospodarczej, które nadwerżyły zaufanie społeczeństwa RFN do własnego systemu.

Ujęte w przytoczonym zestawieniu oceny właściwości, przy pomocy których obywatele Republiki Federalnej charakteryzują swoje państwo i NRD dalekie są od obiektywizmu. W cechach odnoszących się do systemu społecznego dostrzega się wyraźne preferowanie RFN. Także odnośnie do dziedzin, w których nie widzi się większych różnic (sprawiedliwy podział dochodów, równe możliwości wykształcenia dla wszystkich) mamy do czynienia z wyraźną tendencyjnością nastawień. Sami bowiem badacze zachodnioniemieccy podkreślają, inaczej niż to wyobraża sobie społeczeństwo, przewagę systemu NRD w tych dziedzinach.

Dla naszych dalszych rozważań istotne jest przede wszystkim to, że do świadomości społeczeństwa zachodnioniemieckiego dotarł fakt pogłębiania się różnic między RFN i NRD na wielu polach. Badania przeprowadzone w RFN wykazały, że zrozumienie „inności” systemu i stosunków panujących w NRD coraz wyraźniej wpływa na kształtowanie się w świadomości społeczeństwa w Republice Federalnej poczucia „inności” także obywateli NRD w stosunku do obywateli własnego państwa. Obywateli socjalistycznego państwa niemieckiego coraz wyraźniej uważa się w RFN za obcych, za „innych Niemców”. Już badania przeprowadzone wśród młodzieży zachodnioniemieckiej w latach sześćdziesiątych wykazały, że traktuje ona obywateli NRD nie tylko wyłącznie jako Niemców, którym narzucono obcą im politykę i ideologię. Młodzież ta coraz bardziej przestawała uważać obywateli NRD za Niemców (na wzór stereotypu czy autostereotypu Niemca w RFN) dostrzegając coraz wyraźniej różnice między Niemcami w dwóch państwach niemieckich⁴⁰.

Badacze zachodnioniemieccy zajmujący się tzw. problemem niemieckim zauważają, że społeczeństwo RFN coraz wyraźniej koncentruje się na zagadnieniach wewnętrznych i zewnętrznych swojego państwa, traktując je w coraz mniejszym stopniu jako reprezentanta „ogólnoniemieckich” interesów narodowych. W jego świadomości NRD i jej obywatele odgrywają niewielką rolę, zalicza się ich coraz częściej do *out group*. Powoduje to — podobnie jak czynniki, które zostały scharakteryzowane powyżej — że w odczuciu obywateli RFN istnienie NRD jako odrębnego państwa staje się coraz bardziej rzeczywistym faktem, podobnie jak takim faktem stała się granica na Odrze i Nysie. Nie oznacza to bynaj-

⁴⁰ Por. E. Weede, P. Munkelt, E. Othmer, *Die Jugend und die Wiedervereinigung Deutschlands*. Berlin 1962; H. Siebert, *Der andere Teil Deutschlands in der Schulbüchern der DDR und der BRD*. Hamburg 1970; U. Siegel, *Nationale Gruppen im Urteil von Jugendlichen*. „Jugendforschung” nr 4/1967, s. 103 i n.

mniej, by ze świadomości obywateli Republiki Federalnej całkowicie zostało wyrugowane poczucie jedności narodu niemieckiego. Osłabieniu jednak ulega pogląd, jakoby w dwóch państwach niemieckich egzystował jeden naród niemiecki w sensie *Staatsnation*, *Kulturnation* czy *Bewusstseinsnation*.

Oszacowanie Republiki Federalnej i NRD jako państw i narodów⁴¹ w %

	Akceptacja poglądu, że RFN i NRD są:			
	Prowizoriami	Dwoma państwami jednego narodu	Dwoma państwami i dwoma narodami	Nie wiem
Pytani ogółem	24	43	31	2
Grupy wieku				
18 - 29 lat	12	44	43	1
30 - 49	24	44	30	2
50 i starsi	30	43	24	3
Wykształcenie				
Podstawowe (<i>Volksschule</i>)	25	43	20	2
Niepełne średnie (<i>Mittlerer Schulabschluss</i>)	24	46	38	1
Pełne śred. (z maturą) wyższe (<i>Hochschule</i>)	15	46	38	1
Zainteresowania polityczne				
duże	26	44	29	1
średnie	25	42	32	1
małe	21	44	31	4

Dane ujęte w zestawieniu są jedynie orientacyjne zważywszy niejasność w języku niemieckim pojęć „państwo” i „naród”, które mogły być różnie rozumiane przez respondentów. Tym niemniej wskazują, że w społeczeństwie zachodniemieckim mamy do czynienia z wyraźnie pragmatycznym stosunkiem do RFN jako do państwa, a także — choć w znacznie mniejszym stopniu — do narodu. Należy tu także wspomnieć, że teza, jakoby istniały dwa państwa i jeden naród niemiecki w sensie *Kulturnation* jest oficjalnym stanowiskiem Republiki Federalnej. Powyżej przytoczone wyniki badań obrazują, że w RFN istnieje dwojakie spojrzenie na NRD i na jej obywateli. Z jednej strony w rosnącym stopniu uznaje się NRD za odrębne państwo niemieckie, a jej mieszkańców za odrębny naród (w sensie *Staatsnation*), z drugiej strony — patrzy się nadal na NRD i jej obywateli przez pryzmat niemieckiej tradycji narodowo-państwowej.

⁴¹ Por. *Bundesrepublik Deutschland — DDR. Systemvergleich*, op. cit., s. 109.

Wyniki badań przeprowadzanych w RFN wskazują przy tym, że stopień zaangażowania w sprawę zjednoczenia Niemiec, różnice w traktowaniu państwa i narodu, dążenie do przewyciężenia rozbitcia politycznego zależy od „prywatnych interesów” poszczególnych grup obywateli. Silniejsze zatem za zjednoczeniem Niemiec są nastawienia tych obywateli,

Pytanie: Czy sądzi Pan(i), że następuje zbliżenie między Republiką Federalną a NRD w ostatnim okresie, czy przeciwnie — oddalanie? Co mógłby Pan(i) powiedzieć o swoich odczuciach?⁴²

	Zbliżenie %	Oddalenie %	Brak zmiany %	Różnie	Brak zdania	%
Ogółem	34	11	45		10	100
Grupy wieku						
16 - 29 lat	42	10	39		9	100
30 - 44	33	10	50		7	100
45 - 59	31	12	48		9	100
60 i więcej	28	12	44		16	100
Orientacja polityczna						
SPD	46	6	41		7	100
CDU/CSU	25	18	50		7	100
FDP	37	6	51		6	100
Przesiedleńcy	30	16	47		7	100

którzy posiadają rodziny lub przyjaciół w NRD niż tych, którzy takich powiązań nie mają. W świadomości tych pierwszych proces dezintegracji narodu niemieckiego jest mniej zaawansowany. Jednocześnie ta grupa okazuje najsilniejsze zainteresowanie sprawą normalizacji stosunków między dwoma państwami niemieckimi. Jej członkowie najczęściej wysuwają pod adresem rządu federalnego postulat podejmowania działań w celu ułatwienia kontaktów między społeczeństwami RFN i NRD. Tym niemniej, jak wykazują wyniki badań empirycznych, sprawa ułatwienia kontaktów czy zbliżenia między społeczeństwami dwóch państw niemieckich jest kwestią ważną dla wszystkich obywateli Republiki Federalnej. Stąd też polityka częściowego porozumienia z NRD, prowadzona przez rząd koalicji liberalno-socjaldemokratycznej, znalazła szerokie poparcie w społeczeństwie, uznaje się ją stosunkowo powszechnie i docenia jej rezultaty.

Na uwagę zasługuje, że pogląd o postępującym zbliżeniu między RFN a NRD reprezentowali zwłaszcza ludzie młodzi — 42%, dla których — jak należy sądzić — kwestia politycznego zjednoczenia Niemiec ma mniejsze znaczenie niż dla osób starszych. Wiąże się to ze szczególnie wysokim w przypadku młodzieży stopniem identyfikacji z państwowością

⁴² *Jahrbuch der öffentlichen Meinung 1968 - 1973 ...*, op. cit., s. 509.

zachodnioniemiecką, a spadkiem identyfikacji z abstrakcyjną dla młodych ideą Niemiec. Na uwagę zasługuje również, że osoby „prywatnie zainteresowane” w przewyciężeniu podziału Niemiec, a do tych należy zaliczyć także przesiedleńców, nie zawsze w pełni akceptowały politykę częściowego porozumienia z NRD. To właśnie przesiedleńcy w normalizacji stosunków między NRD a RFN widzieli „oddalenie” politycznego zjednoczenia Niemiec (16⁰/o) w stopniu wyższym niż pozostała ludność. Jak już wspomniano głównie przesiedleńcy, jak i grupy kontaktu z NRD, choć z różnych przyczyn, zainteresowani są w zjednoczeniu Niemiec, mimo różnego ich stosunku do polityki rządu. Obie te grupy uważane są z tej m. in. racji za „jądro narodowego potencjału” w Republice Federalnej⁴³. Przesiedleńcy też bardziej negatywnie niż pozostała ludność oceniali układ o podstawach normalizacji stosunków między Polską a RFN z 1970 r.

Ocena układu o normalizacji stosunków ⁴⁴	„Miejscowi”	Przesiedleńcy
Szansa na przyszłość	40	25
Uznanie realiów	35	39
Zdrada przesiedleńców	8	20
Definitywna strata (<i>Verlust</i>)	18	27
Baza	1431	154

Niektórzy autorzy zachodnioniemieccy uważają, że na postawie przesiedleńców zaważyły trudności w skracaniu dystansu dzielącego ich od „miejscowych”. Stąd też wynika akcentowanie przez przesiedleńców postawy typu — „my Niemcy”, aby przez to osiągnąć pełniejszą identyfikację z „miejscowymi”⁴⁵. Dlatego też przesiedleńcy podkreślają mocno związki ze swoimi dawnymi miejscami zamieszkania, deklarując głębokie zainteresowanie zjednoczeniem Niemiec. Autorzy zachodnioniemieccy uważają, że narodowe postulaty przesiedleńców były namiastką ich kolektywnej samoidentyfikacji w połączeniu z odrzuceniem ich przez „miejscowych”⁴⁶.

Badacze zachodnioniemieccy słusznie wskazują, że w polityce mię-

⁴³ Por. np. INFAS — *Innerdeutsche Beziehungen* 1971, s. 35.

⁴⁴ H. Hapke, *Aussenpolitische Einstellung der Vertriebenen als Funktion von Diskriminierung*. W: *Das deutsch-polnische Konfliktverhältnis seit dem Zweiten Weltkrieg*. Hrsg. C. Ch. Schweitzer i H. Feger. Boppard am Rhein 1975, s. 430, tab. 3.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Por. E. H. Erikson, *Identität und Entwurzelung in unserer Zeit*. W: *tense, Einsicht Verantwortung*. Frankfurt a. M. 1971, s. 70 i n.

dzynarodowej Republika Federalna od chwili swego powstania uprawiała rodzaj „germanocentryzmu” z naciskiem na (różnie rozumiane) zjednoczenie Niemiec⁴⁷. Założeniem tej polityki była teza, że RFN jest prowizorium, dążącym do przekształcenia się w państwo, a więc do zjednoczenia Niemiec. Jak wyżej wskazano, tego rodzaju teza ani na gruncie politycznym, ani społecznym nie wytrzymała próby czasu. Społeczeństwo zachodnioniemieckie stopniowo coraz bardziej widziało w Republice Federalnej nie twór prowizoryczny, przejściowy, lecz realnie istniejące państwo. Dążyło zatem do pełnej z nim identyfikacji. Koncepcje polityki zachodnioniemieckiej musiały zatem, przynajmniej w jakimś zakresie, dostosować się do przemian świadomościowych zachodzących w społeczeństwie. Oznaczało to częściowe odejście od priorytetu tzw. polityki wewnętrzniemieckiej w całokształcie polityki zagranicznej Republiki Federalnej⁴⁸. Politykę tę musiało się podporządkować pragmatycznym celom państwa i społeczeństwa zachodnioniemieckiego. Co sprawdza, wyniki badań empirycznych pokazują, że w sferze życzeń ogół obywateli RFN jest nadal zainteresowany zjednoczeniem Niemiec, jednak nie chce ponosić żadnych „ofiary” z tego powodu. Polityka, która w ostatecznym rozrachunku chciałaby doprowadzić do zjednoczenia Niemiec, musiała uwzględnić pogląd, że owo zjednoczenie nie może przynieść żadnych subiektywnie odczuwanych negatywnie skutków dla społeczeństwa zachodnioniemieckiego. Taktyka polityczna Republiki Federalnej musiała się także dostosować do coraz wyraźniej odczuwanych przez ogół obywateli RFN korzyści płynących z tendencji odprężeniowych w stosunkach międzynarodowych.

Większość Niemców w RFN zwróciła się w kierunku bardziej realistycznego myślenia politycznego. Nieprzypadkowo w opinii publicznej dominuje teza, że ewentualne zjednoczenie Niemiec jest możliwe jedynie na drodze pokojowej. W świadomości obywateli RFN zagadnienie zjednoczenia, zwłaszcza od połowy lat sześćdziesiątych, coraz wyraźniej poczęło się wiązać z problemem przezwyciężenia podziału Europy i kwestią porozumienia między Wschodem a Zachodem. Polityka wschodnia rządu małej koalicji SPD/FDP byłaby nie do pomyślenia bez zmian dokonujących się w świadomości społeczeństwa zachodnioniemieckiego. Z kolei, jak zostało wskazane, do świadomości zachodnioniemieckiej zaczął docierać fakt istnienia NRD jako samodzielnego państwa niemieckiego. Świadczy o tym coraz wyraźniejsze traktowanie NRD jako zagranicy przez obywateli RFN (choć z różnymi zastrzeżeniami). Świadomość pogłę-

⁴⁷ A. Grosser, *Deutschlandbilanz. Geschichte Deutschlands seit 1945*. München 1970, s. 458.

⁴⁸ Por. K. M. Kreis, *Primat der Deutschlandspolitik?*. „Aus Politik und Zeitgeschichte”. Bd. 19 z 12 V 1973, ss. 3-4.

biających się różnic między społeczeństwami dwóch państw niemieckich, stwierdzone przez badaczy tego problemu i odczuwane przez społeczeństwo oraz polityków zachodnioniemieckich, w połączeniu z przekonaniem, że zjednoczenie to kwestia odległej przeszłości wpłynęła na częściową, pragmatyczną zmianę polityki RFN wobec drugiego państwa niemieckiego w imię zabezpieczenia przyszłych interesów „ogólnoniemieckich”. Chodzi przede wszystkim o utrzymanie w społeczeństwie zachodnioniemieckim

Pytanie: Mówi się o państwach i narodach; są to Pana(i) zdaniem dwie różne rzeczy, czy naród (*Nation*) i państwo (*Staat*) są właściwie tym samym⁴⁹

	Różne rzeczy	To samo	Nie wiem	%
Ogółem ludność	43	35	22	100
Wykształcenie				
podstawowe bez zawodu	26	36	38	100
podstawowe z zawodem	41	42	18	101
średnie (<i>Schulabschluss</i>)	60	28	12	100
średnie z maturą; wyższe	81	15	4	100
Zainteresowania polityczne				
duże	62	31	7	100
umiarkowane	40	40	21	100
słabe	26	32	42	100

kim świadomości istnienia jednego narodu niemieckiego. Postulat ten kieruje się jeszcze bardziej, jak się wydaje, pod adresem społeczeństwa w NRD.

W tej sytuacji nasilenie propagandy wewnątrz własnego społeczeństwa, jak również oddziaływań typu wojny ideologicznej na NRD, ma zapobiegać pogłębiającym się przekonaniom (które w Niemczech miały długą tradycję) o tożsamości narodu i państwa. Jeśli przekonanie takie u obywateli RFN wydaje się być z punktu widzenia interesów tego państwa korzystne, to jednak z punktu widzenia idei zjednoczenia Niemiec budzi niepokój zarówno teoretyków narodu, jak i polityków zachodnioniemieckich. Badania empiryczne bowiem wykazują, że znaczna część społeczeństwa zachodnioniemieckiego sądzi, iż naród i państwo to właściwie to samo. Stawia to pod znakiem zapytania tezę o istnieniu jednego narodu i jedynie czasowo dwóch państw niemieckich.

Wbrew oficjalnym tezom polityki i nauki zachodnioniemieckiej jedynie 43% ludności RFN przychyliła się do poglądu, że istnieje jeden naród i dwa państwa niemieckie. Jak sądzić można 35% respondentów uważa, że naród i państwo to jedno, a więc w pełni identyfikuje się z państwo-

⁴⁹ Za: *Bundesrepublik Deutschland — DDR. Systemvergleich ... op. cit.*, s. 109.

wością zachodnioniemiecką. Należy zaznaczyć, że zwłaszcza w młodszych grupach wiekowych identyfikacja państwa i narodu jest szczególnie silna.

Przedstawione w niniejszym artykule wyniki badań nad postawą społeczeństwa zachodnioniemieckiego wobec problemu zjednoczenia wydają się świadczyć (mimo wielu zastrzeżeń, które można by wysunąć pod adresem tego typu badań, a które sprowadzają się do ogólnej tezy, że oddają one jedynie w przybliżeniu rzeczywiste poglądy i nastroje istniejące w społeczeństwie zachodnioniemieckim), że obywatele RFN interesują się przede wszystkim swoim własnym państwem jako instytucją zabezpieczającą ich dobrobyt⁵⁰. Traktują je w rosnącej mierze jako państwo jak każde inne i z nim głównie identyfikują się politycznie, ideologicznie, a także choć w nieco mniejszym stopniu — narodowo. Idea zjednoczenia Niemiec, jakkolwiek nadal istnieje w sferze życzeń (uwzględniając ten fakt, powszechnie w teorii narodu w RFN lansuje się tezę, że naród to „wspólnota woli”), podporządkowana jest czy powinna być podporządkowana — zdaniem społeczeństwa zachodnioniemieckiego — interesom jego państwa. Tego typu opinie wywierają również, zwłaszcza wśród przedstawicieli młodego pokolenia, wpływ na zmianę stosunku do koncepcji narodu niemieckiego. Co prawda, nadal dominuje pogląd o istnieniu jednego narodu niemieckiego. Tym niemniej obywatele Republiki Federalnej coraz wyraźniej dostrzegają pogłębiające się różnice między społeczeństwami dwóch państwa niemieckich. W stopniu wyższym niż poprzednio uważają oni obywatele NRD, mimo przekonania o wspólności losów historycznych, języka i kultury, za „innych Niemców”. Symptomów zmian zachodzących w świadomości społeczeństwa zachodnioniemieckiego, a dotyczących zagadnień związanych ze zjednoczeniem Niemiec, jest — rzecz jasna — więcej niż byliśmy w stanie przedstawić w niniejszym opracowaniu. Trudno obecnie powiedzieć, czy mają one charakter trwały czy jedynie koniunkturalny. Tym niemniej omówione dane i zjawiska w sposób przynajmniej przybliżony odzwierciedlają zmiany zachodzące w świadomości narodowo-politycznej społeczeństwa zachodnioniemieckiego.

⁵⁰ Por. O. Negt, A. Kluge, *Erfahrung und Öffentlichkeit*. Frankfurt a. M. 1972.